

Беседада СЭКП ТК-нын Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-нын чананда Партия контроль комитетинин даргазы А. Я. Пельше киришкен. (СЭТА)

**СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы**

дүсгүйн 12 шалта Кремльдин Улуг ордузунга эгелзэн, ССРЭ-нин Дээди Соведин

Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, Д. А. Кунаев, П. М. Машеров, В. П.

Андрей СТУЧЕНКО,
армия генералы, М. В.
Фрунзе аттыг Шериг
академиязының начальниги.
(ПМА).

Ква-Хем районундун Кок-Хаак суурвун чурттакчы чоңу Мария Ивановна Прончатова. Ол бекдик дегенди шыгаштып, хой-ниги даалгазын ак сеткилдиге күөсөдүп турар. Мария Ивановна көдө Советтик чагайжыдыга талаа-биле доктамаа комиссиянын кезикти. Сонгукчулар ортузунга бекдик культуру, үлөтөрүлүм-чүрүм дугайында бекдикте хамарып турар асман организация чөдөрүнүн девискееринде, чуртталга бажындарынын теримининиң иштинде маңышын таалай, үргүчү арыг турар.

ЧУРУКТА: М. И. Прончатова.

Сотка олурткан

Чак кижини кижизинде — бистаң партияныстың коммунизм тургузушкунда прогамыныг кол соруагаларыныг бирөөсү болбай. Бо нарын болгаш берге соруаганын шийиртээр дөш, чер-терде парторганизациялар коммунисттик кижизиндегиде хой аныг арга, хөдөөлөрүн аякка, биче эвес аяккады чорудуп турары маргылаа чок.

Маңаа хамаарыштыр алыр болза, бистин «Сут-Хөд» совхозтун Алдан-Маадыр сабырында байдал кандыгы? Кижилер-биле кижизиндегиде аякка чорбайн турар деп чугаалап болбас: хурал-суглаа-даа ой-өйдө болуп, лекция, беседалар-даа помчуттунуп, тематиктиг кезеңдер болгаш алдар-сугагыт муракчы кижилер-биле учурашкылаар-даа эртип тургулаар.

Ыңаагаа партия кижигу-даа, кезикти эвес-даа кижилер-биле тускайлап аякка бисте чогуруу деп аякка эвес. Мен болзаарым кижилер-биле партияж аяккады оларын эки-даа, багы-даа талааларын, оңагай аякка-чаңын, эртем-билигиниң чөдөр чөдөрүн бажындап чорудар болза эки.

Ыңаагаа бистин сабырда кижилер-биле чогуруу-на индиг хөдөөлүгү тускайлап аякка чок, шуптузунга бир дөмөй, ниги хөдөө колдан келген. Мындагы арга чамдык тааарылгаларда күөсөдүп түнөлдө чөдөрбей бар-дыр.

Коммунисттик башкаруунун арга-биле, муракчыларын аякка үлөтөр-биле массаны кижизинде бистин партияныстың шийирттиганын аргам болбай. Бо арга биче аякка-латтыгына келген. Шийирттиг аякка, амыдагы үлөтөрүн аякка эртер болуп дөш муракчы кижилер бистин сабырда эвөөс эвес. Хой-хөй чамдык мал малдан, терөөн күрөөсүнө чүч-чүс тоюна ээти, суттү, дүктү берип келген Чодураалдыг хойку бажындап хойкуу, «Хүндүлөдү дөмдө» орденниң эдилекчиси О. Сабил-Норбу, Огу-Шөлдө хойкуу бажындап хойкуу, Тыва АССР-нин Дээди Советинин депутаты О. Дажы-Намчал, Сары-Бу-дун сут-баарына фармазынын саагыны 3. Ондар дөш ыш-кап күш-аакылдыг өске-даа кайтамчы кижилери бисте бар.

Олар чүткө тергенин эки аяккадыл бажы эвес, харин амыдагы-чуртталга база оңаа үлөтөр-бикеттиг. Бистин чоргаарларыныг болуп бо хоочун кижилер күш-аакылды, хой-нигитиниң сагыла-чүрүмүн үрөсүн деп кидик тааарылга каян-даа туруп көрбөөс. Олар аныктыктарын чүткө аяккады эвес, харин боттарыныг үлөтөр-биле амыда-ралдын эки чамдыгында база кижизинде чорудулар.

Ыңаагаа эртем-билиг шоолуг эвес бо бөдүн ишчилер-биле эртем-сургуудуг, интеллигент кижилерин деңиштин көр болза, советтерин эки талааның чөдөр малады болуп дөш. Шынында сир дөдөр болуп турары хомуланыч.

Маңаа кижик кылдыр мындай иш кижиниң дугайын ирээрлик. Бисте Куталар-Садым-оол деп анык кижилер бар. Ол Кымзындыг механика-аия чыгышын доккаа. Алдан-Маадыр көдө Совет-тин депутаттыгына соңугуна, оон секретарынын хүлөзөгө-ани-даа күөсөдүп турган. Кижилер-биле ол културлук, кижизиндегиде кижилер болуп турган, а оон аажы-чаңын, моральдыг мөзүтүн алдыр болза үстүндө бөдүн мал-чаңынар-биле денээр ужуру чок.

Чонун иделелин, хүндүткө-ни ол хүлө боранкаш, эртер-чүрүм дүрүмүн хой удаа хамдып, улуг-даа, биче-даа ху-луган хөдөөлөрүн улай-улай үлөдөдүп келген-биле үш чыда шөндөдө шийирткен турган. Алдан-Маадыр сабырында башкаруу чөдөр оон өг-бүзөлиниң материалдыг байла-ны өөрөнүп көргөн, мал аяккады аяккадыларын аңаа чөдөрөөн турда, К. Садым-оол минип, эки аяккадыларын улугу, харин кадарган малын эки каапкаш, суурга-каш холдуу арагалаан турган. К. Садым-оол Алдан-Маадыр сөс чыл школазыныг бажымын, дээди эртемниң Ондар Боттут-оол дээр-биле кады ол-ла арагалап чоруп турган, соода кылган, аңаа үш чөдөр бикеттөөш, аңаа экилетке чыдып турар.

Ам Ондар Боттут-оолдун үлөдүлгөсүн көргөн. Кымзындыг башкаруу доккаа, школа аяккады эгөөс доран-на ол арагаже пиминиң кирипкен. Күзүн ол Чадаана хоорайга арагалап турган. Тыянын хоочун механикаторларынын бирээси, чоңуну хүндүткөдиг кижилер — К. Чавыдакты кемдиг эттөөн.

О. Боттут-оол кандыг-даа кем чок кижини эттөөш, ке-аеме хөдөөс оңаагы, суд-ка кирген турда, Алдан-Маадыр школазынын бажымын коллективниң эттиг кижизин аяккады боор деп иделген, оңаа хойга ап, кижизинде-биле суд черинге илгө кылган, ук дегенге суд хамдыган-даа, О. Боттут-оол ам каал-хам аар хөдөөтү үлөтөткө-ни, ову хүлөсүн алган коллективниң сода оутураган.

О. Боттут-оол дээр-биле болуп дүржөк үлөдүлгөсүн эвөөс, харин совет бажымын кижиниң бекдик аныг бажындап-дыр. Ам бис: «Комму-нисттик партия, Совет кааа хой түнүгү шөүдөдиг үлөдүрү турган, сени дээди эртемниг бажымы кылдыр өөрдөш каадыр. Ону чүтүң-биле хары-лаар сени? Беш чыл дүртү-аунда сөз институтка өөрөн-ип алган чүтүң?» — деп, О. Боттут-оолдун айттары эргелиг бис. Чаш салгалды өөрдөш, кижизиндегиде миди-гө кижикте моон солгаар дөдөр болгаш бажындап бол-байн аан.

Ыңаагаа К. Садим-оол дээр-биле О. Боттут-оолга бикет-тедиги алган. «Хомудуру чү-мен чок» дөргө, Сут-Аксинда пагдаа сабырыныг аяккады-чылар аңаа кандыг-даа хөм-чөт хүлөтөткөй, аңаа-да хөм-чөт үлөдүрүкенин база эдиги-ти. Чогуу кандыг хойлу-бауаар агарынтан кижилер деп айттыр чыгарга тур-густунуп келди-ди.

Бо чүтүдө мен кижилерниң тус-тус үлөдүлгөсүн бот-боттарыга удурлашканын ийиң чижөөн деңиштин айттарыныг бо ийиң талаан хандыр өөрөнүп чөдөр чугула деп боодар мен. Чүрүмүзүл-гү, муракчыларын алдар болгаш хүндүткө-биле буре-дир, шаңаа, маңаа-биле дөтөп кижизинде бажында-ла арагажыла, соода-чы-ларга кандыг-даа чингеле, келдерел турбай Хообулу бау-гаар олар кеземчеге ап, кижизин турар укжураг.

С. МОНГУШ, «Сут-Хөд» совхозтун Алдан-Маадыр сабыр.

Мораль темазында

Сотка олурткан

Чак кижини кижизинде — бистаң партияныстың коммунизм тургузушкунда прогамыныг кол соруагаларыныг бирөөсү болбай. Бо нарын болгаш берге соруаганын шийиртээр дөш, чер-терде парторганизациялар коммунисттик кижизиндегиде хой аныг арга, хөдөөлөрүн аякка, биче эвес аяккады чорудуп турары маргылаа чок.

Маңаа хамаарыштыр алыр болза, бистин «Сут-Хөд» совхозтун Алдан-Маадыр сабырында байдал кандыгы? Кижилер-биле кижизиндегиде аякка чорбайн турар деп чугаалап болбас: хурал-суглаа-даа ой-өйдө болуп, лекция, беседалар-даа помчуттунуп, тематиктиг кезеңдер болгаш алдар-сугагыт муракчы кижилер-биле учурашкылаар-даа эртип тургулаар.

Ыңаагаа партия кижигу-даа, кезикти эвес-даа кижилер-биле тускайлап аякка бисте чогуруу деп аякка эвес. Мен болзаарым кижилер-биле партияж аяккады оларын эки-даа, багы-даа талааларын, оңагай аякка-чаңын, эртем-билигиниң чөдөр чөдөрүн бажындап чорудар болза эки.

Ыңаагаа бистин сабырда кижилер-биле чогуруу-на индиг хөдөөлүгү тускайлап аякка чок, шуптузунга бир дөмөй, ниги хөдөө колдан келген. Мындагы арга чамдык тааарылгаларда күөсөдүп түнөлдө чөдөрбей бар-дыр.

Коммунисттик башкаруунун арга-биле, муракчыларын аякка үлөтөр-биле массаны кижизинде бистин партияныстың шийирттиганын аргам болбай. Бо арга биче аякка-латтыгына келген. Шийирттиг аякка, амыдагы үлөтөрүн аякка эртер болуп дөш муракчы кижилер бистин сабырда эвөөс эвес. Хой-хөй чамдык мал малдан, терөөн күрөөсүнө чүч-чүс тоюна ээти, суттү, дүктү берип келген Чодураалдыг хойку бажындап хойкуу, «Хүндүлөдү дөмдө» орденниң эдилекчиси О. Сабил-Норбу, Огу-Шөлдө хойкуу бажындап хойкуу, Тыва АССР-нин Дээди Советинин депутаты О. Дажы-Намчал, Сары-Бу-дун сут-баарына фармазынын саагыны 3. Ондар дөш ыш-кап күш-аакылдыг өске-даа кайтамчы кижилери бисте бар.

Олар чүткө тергенин эки аяккадыл бажы эвес, харин амыдагы-чуртталга база оңаа үлөтөр-бикеттиг. Бистин чоргаарларыныг болуп бо хоочун кижилер күш-аакылды, хой-нигитиниң сагыла-чүрүмүн үрөсүн деп кидик тааарылга каян-даа туруп көрбөөс. Олар аныктыктарын чүткө аяккады эвес, харин боттарыныг үлөтөр-биле амыда-ралдын эки чамдыгында база кижизинде чорудулар.

Ыңаагаа эртем-билиг шоолуг эвес бо бөдүн ишчилер-биле эртем-сургуудуг, интеллигент кижилерин деңиштин көр болза, советтерин эки талааның чөдөр малады болуп дөш. Шынында сир дөдөр болуп турары хомуланыч.

Маңаа кижик кылдыр мындай иш кижиниң дугайын ирээрлик. Бисте Куталар-Садым-оол деп анык кижилер бар. Ол Кымзындыг механика-аия чыгышын доккаа. Алдан-Маадыр көдө Совет-тин депутаттыгына соңугуна, оон секретарынын хүлөзөгө-ани-даа күөсөдүп турган. Кижилер-биле ол културлук, кижизиндегиде кижилер болуп турган, а оон аажы-чаңын, моральдыг мөзүтүн алдыр болза үстүндө бөдүн мал-чаңынар-биле денээр ужуру чок.

Чонун иделелин, хүндүткө-ни ол хүлө боранкаш, эртер-чүрүм дүрүмүн хой удаа хамдып, улуг-даа, биче-даа ху-луган хөдөөлөрүн улай-улай үлөдөдүп келген-биле үш чыда шөндөдө шийирткен турган. Алдан-Маадыр сабырында башкаруу чөдөр оон өг-бүзөлиниң материалдыг байла-ны өөрөнүп көргөн, мал аяккады аяккадыларын аңаа чөдөрөөн турда, К. Садим-оол минип, эки аяккадыларын улугу, харин кадарган малын эки каапкаш, суурга-каш холдуу арагалаан турган. К. Садим-оол Алдан-Маадыр сөс чыл школазыныг бажымын, дээди эртемниң Ондар Боттут-оол дээр-биле кады ол-ла арагалап чоруп турган, соода кылган, аңаа үш чөдөр бикеттөөш, аңаа экилетке чыдып турар.

Ам Ондар Боттут-оолдун үлөдүлгөсүн көргөн. Кымзындыг башкаруу доккаа, школа аяккады эгөөс доран-на ол арагаже пиминиң кирипкен. Күзүн ол Чадаана хоорайга арагалап турган. Тыянын хоочун механикаторларынын бирээси, чоңуну хүндүткөдиг кижилер — К. Чавыдакты кемдиг эттөөн.

О. Боттут-оол кандыг-даа кем чок кижини эттөөш, ке-аеме хөдөөс оңаагы, суд-ка кирген турда, Алдан-Маадыр школазынын бажымын коллективниң эттиг кижизин аяккады боор деп иделген, оңаа хойга ап, кижизинде-биле суд черинге илгө кылган, ук дегенге суд хамдыган-даа, О. Боттут-оол ам каал-хам аар хөдөөтү үлөтөткө-ни, ову хүлөсүн алган коллективниң сода оутураган.

О. Боттут-оол дээр-биле болуп дүржөк үлөдүлгөсүн эвөөс, харин совет бажымын кижиниң бекдик аныг бажындап-дыр. Ам бис: «Комму-нисттик партия, Совет кааа хой түнүгү шөүдөдиг үлөдүрү турган, сени дээди эртемниг бажымы кылдыр өөрдөш каадыр. Ону чүтүң-биле хары-лаар сени? Беш чыл дүртү-аунда сөз институтка өөрөн-ип алган чүтүң?» — деп, О. Боттут-оолдун айттары эргелиг бис. Чаш салгалды өөрдөш, кижизиндегиде миди-гө кижикте моон солгаар дөдөр болгаш бажындап бол-байн аан.

Ыңаагаа К. Садим-оол дээр-биле О. Боттут-оолга бикет-тедиги алган. «Хомудуру чү-мен чок» дөргө, Сут-Аксинда пагдаа сабырыныг аяккады-чылар аңаа кандыг-даа хөм-чөт хүлөтөткөй, аңаа-да хөм-чөт үлөдүрүкенин база эдиги-ти. Чогуу кандыг хойлу-бауаар агарынтан кижилер деп айттыр чыгарга тур-густунуп келди-ди.

Бо чүтүдө мен кижилерниң тус-тус үлөдүлгөсүн бот-боттарыга удурлашканын ийиң чижөөн деңиштин айттарыныг бо ийиң талаан хандыр өөрөнүп чөдөр чугула деп боодар мен. Чүрүмүзүл-гү, муракчыларын алдар болгаш хүндүткө-биле буре-дир, шаңаа, маңаа-биле дөтөп кижизинде бажында-ла арагажыла, соода-чы-ларга кандыг-даа чингеле, келдерел турбай Хообулу бау-гаар олар кеземчеге ап, кижизин турар укжураг.

С. МОНГУШ, «Сут-Хөд» совхозтун Алдан-Маадыр сабыр.

Чамдык бодалдар

Алды салгыларын соода республика чемпиондында кижирп турар шыдыраачы-ларын маргылаага белетке-ли, тодаргайлаарга, салгыныг этегин, ортуун, төнтүзүн ой-наары, халлашканын чорудары, камгалады тургузары чергелет мергендилери кестип турар апарган. Республика чемпионду Н. Шийинги салгыны теория бауаар чорудуп тура-даа, төлдө тургус-туган байдалды көргөн, «Бо-дуну» көштерин кыла бээр. Удурлашканын халлап кижирпте элтиг арганы бер-ипкен ышкып хөдөөлөр бош, оң чазын, кышкык көштерин кылдырып маңап орган, удур халлаар арганы аяккады турар. П. Беркович биле О. Куу-лар халлашканын эрте кир-геш, ойтуу паштырган, Ши-шингиге утурганнар.

Х. Ондар теорияны дыка барымылап аймап турар. Ыңаагаа-даа оон кара тала-биле оңаа кижик камгалагы турар укжурут дөш чергелет билиг Н. Онуфриев-биле са-лыкта Ондарын аштырымын-гына хөдөө-дө чөдөрбөш. П. Артамоновтун ойной турары эвөөс солун. Ол тыямын, асет чок, ыңаагаа-даа күш-түг көштерин эң-не хөй кыл-ган кижирпкен боор турар. О. Хомушкы биле Беганин мы-дыг көштер-биле уткан. Ч. Оюу маажым ойнакчы бо-луп мурунунда тура билиг-ти. Оң бол маргылаага эки-кеген чак түгүл көзүлбөз, ыңаагаа-даа эки ойноп турар. Каа-Хемиян шыдыраачымын

Н. Онуфриев эге көштерин эки кылдыр, паштыргант үгө келген, салгыны күштеди-рип шыдааа ойнакчы боор турар. И. Махоткин теорияны аажок сагып ойнаар, комбинацияже чүткүлдүг ойнакчы кылдыр кестип кел чоруп. Ыңаагаа-даа оон дидим эвөөс аңаа паштыкты турар.

Чамдык кижирпкени дуга-йында бодалдар мындай. Алдыг салгы улуг өскө-рилге бербөөн. Маргылаагы тергилекчиги Н. Шийинги

ШЫДЫРАА

Хүннү орта тускай үндүрерин шийиртээр деп турар.

С. ТАМБА, «Шын» солунунун редакция-зы республиканың юбилейлг XXX чемпиондыга турска-дып, оон кижирпкенин көзүгө беш салгыда эң бедик түнөлдө дөш тускай шаңаа-ды тургускан.

Чурукта: Н. Онуфриев биле О. Куулар ээлчегилг салгы эеленде.

С. Феоктистовтун фотоу.

Чоргааралым

Партияныг болгаш Совет чамдыг ачы-хавыаадына бистин тургулаагы — 6 хар-лыг Рада биле 4 харлыг Рада олар колхозтун тургуар-салдына омак-хөдүгү, кадык-шымырак өзү, хөдөгү тур-лар. Уругтарыныг аажы-чаңын, кижизиндегиде, ала-пеш бистер хун бүрү сагыш салып турар бис. Олар ам орус дыл кырыга чугаала-жып, шүдүктөп, мурал база таңчылап турда эрестер-де. Рада биле Радик уруглар са-дынын бичиң чаштары-биле кады конерте мурин, та-янынын, шүдүктөрин чак-но-мерлерин күөсөдүптерге, уруг-дарыга чоргааралым аргам чок.

Б. ЧЕЧЕК, Улуг-Хем районун «Күш-аакылдыг хосту» колхоз.

Фармацевтилер

СЭПН Каа-Хем райононун ийгиң секретары Дмитрий Андреевич Попков районун эки эмчилерин дугайында чугаа болу бөргө, район ап-каа-мын эргелекчи Г. П. Федорованы оларын аргам-га күөсөдүп-биле кижирп.

Галина Петровна Федорова ам Тывага 21 чыл аяккады турар. Оң аяккадыл турар анткыамаа кирген кижик эм-нери салгыныг чүрүм-кышкылдын, өрөөлөр ийги-нин аргы-салын доран-на эс-керер.

Эш Федорова чүткө эки аяккадыл турар эвес, база хой-ниги аяккады илеш-кел-ки. Ол чуртталгада орду-ага медицина билиг-лерин көстөдүр аяккады бо-тут үдүп кирип, аяк-бүрү араргалар, оларын бөдүрүп, база кат-тиске айыан уга-аа-дылгандыг аяккады дугайы-нда лекцияларын хөйүп по-чаан.

Ажылынын дугайын чуга-лап бөдөрү дилеринде, Га-лина Петровна мында диди: — Чамыс-ла кижик чөдөр-тү-венн кылдып чөдөрбөш. Бистин ажылымына райо-нун эмчилер эки дуудал келгенер. Эмиледе пунтуту-ларын кышпа белеткөчү база эки доозулган. Бүрөн-Аксы эмиледе пунтутурун эр-гелекчи Лиза Половинка, Бүрөн-Хемде эмиледе пунтуту-рун эргелекчи Валд Зубо-ва олар бо аяккады аксет-килдиг киришкен.

Анткыан коллективни ал-ды кижик, найрадылг кол-лек-тив: Светлана Парилова, Мария Владимировна, Евдокья Орлова, Марина Неволлина, Мария Коркина олар-дыр.

Д. АНАП-ООЛ, «Шыныг» материалдарын ийиң биле.

Бурузун билинген

«Улуг-Хая» совхозтун Ары-Бажы сабырыныг аяккады-ны Чалбаа Кымзыл-оолдун үр-гүчү арагалаар, өг-бүзөлине каржы, каалайын дорамчыл-ааттар, уругтарында хайга-рал чок дөдөн үлөдүлгөсүн илөртөткө чатааны редакция алган. Ону хыялп, хөмчө-алыры биле, уч чагааны Улуг-Хем район Советинин куусе-осыныг шийирткен турган.

Райондун даргазынын ораакчызы эш Н. Байкало-вич редакцияны дыйганын бауаар алдыга, көдө бижик-чини чагаанында илөртөткө бажыларын хыялаа бүрүп бажыткан. Ук айттырып Чалбаа Кымзыл-оолдун ха-маларын турары коллектив-тиг хурааныга чугаалашкан.

Чалбаа Кымзыл-оол бөдүнү бурузун олопун мурунга билинген. Моон сонгаар киди четтеринде бөдүрүбүзүм хураанган. Коллективниң ниги хурамыдан аңаа шыгын сагындырып берген.

Дамдынын деңизин

12 килограмм

Будун чартык чүс чылдар мурунда Белорусияныг кы-биле метеориттиг уугу «Чашкын» эртек-деп, гео-логия эртемнеринин Минск институтун эртемдериниң ийгиң түнөлдиг кылган. «Чашкынныг» ийиң кижилер ам-даа тып турар. Брагинск районда Осиновский суурда институтка чоокта чак эки-кеген, ук «Чашкынныг» сөөлүгү «Дамдынын» деңизин 12 килограмм аяккады турар. «Красное» совхозтун тракто-узынын уруу, үшкү кластын өөрөнчиги Аня Федосенко ладара берген аажок улуг дээр дажым тып алган.

Полесьянда тыямын ол дашты эртемдерин институт-та дээр даштарыныг коллек-тивниң аргамында салып каан. 150 аяккадыл муру-нда ам-даа районун кыры-биле метеорит чашкын эртек, ол даш оон кээп дүшкен. Ам-гы үгө ийгиң дээр даштары оон болуп турар. Ол дээр буду-меддеринин ийиң деңизин 800 килограмм кире.

Чамыс ол-ла райондан киди даштарыныг тыптын кыры чоруп эртемдериниң респу-бликаныг муруну-чөөн кезең-ге келдериг улуг метеорит чашкын чаштаан деп бодалга чөдөрбөш. Оң бузуңдулар эдилек хөдөөлөр оон кило-метр шөгө дөмдөр-лаш чаш-кын болуп кээп дүшкен.

С. РАТГАУЗ, —

Кичилер тайгада

Каа-Хем районун ачты-лары бо чылдын аягыгүр се-зонуда 77 муң рубльдин алуун тывар планын тур-ган, ол планын бо үгөсө чөдөр 28 муң рубль чөдөргөн.

Районун дуржулаагы 107 ачтымын аягы үгөсө тайгалар-да киштеп чоруп турар. Олар-ын аргамында Шатин, Пермя-ков, Долганов ышкып хоо-чу ачтылар бар.

Бистин көр.

Конькилээринин чуруму

Күш-аакылдыг болгаш күш-култура мергенчилериниң кижикте кайы хой халалымын хөмчөөдө кижизин кып ты-ган агарыныг санын барым-даалар. Кижик аңаа кылаш-тан чорашп, бир метр чөдөр мишута санында-ла бөдүнүгү деңизиниң бир килограмм бурузунгө 0,1—0,13 миллиметр килесордо хөдөөс.

Кижик конькилел турган, ол-ла сан хөмчөөлгө 0,08, 0,09 миллиметр килесордо кып ты-гар, Алаа маңаа кижикте дөдөөргө конькилел кижик килесордо ийи каттап эвөөш-ти хөдөөс.

Ыңаагаа конькилел эвөөш күш чарыгдатылар болгаш алам-бүрү хар-наам-дыг кижилерге тааржыр. Конькилел спорттун эң-не беден хөдөөрү болуп болгаш кижикте эң-не аяккады: ийиң системалыг бажылаар, кем хаймылдарын дүгөдө-дир, өкөнөй болгаш чүрөк-тин аяккады экижидер.

Конькилел ийиң хөй-ниги алам сагымы ужураг дүрүм-нү бар. Оларын сагымыс болза конькилел кижикте аяккады болуудан харын-даа хөдө чөдөрүп болур.

Кадыг аяккады чак кемчеген соон дарыг конькилел болбас. Мындагы чүдөдөдүг сөөлүгө

маа-ла 1—1,5 шак дыйтан-ган конькилел ужураг. Конькилел ийиң мурунда кемчеген турар болза чогуруу. Улуг улау ийиң шактан ур конькилел болбас. Эвөөс болгаш-ла дыйтанын ап тур-ар. Бичин уругтарыныг кайы хире ур конькилел оларын хар-наамын болгаш агар-бойдуштун байдалын ба-рымдалап доктаалыр. Улуг кижилер 20 градустан соок эвес турда конькилел болур. Хөдө буттун болгаш чөдө бугу бөдүнүгү пимчөөшкенин аяккады тааржыган кылдыр тыптын ап чоруп. Ол ышкып тыямышканын кол-дууду-ла дүмчүг дачыптыр тымары чугула.

Конькилел маймылаш-тарга ийиң киди киди-ке-даа малай бажындап алдыр. Конькилел ийиң эвөөс бажы-ныг буттарыныг хан эр-те-диге багыт салдар халла-ды болурун уткан хөдө. Ба-за ол ышкып оон улаш шоолуг эвөө соокка-ла уңуй берип бо-лур, мындагы тар ийиң ба-за кедип болбас, эки эртер дымдым ба